

پہنام خدا

سپاسگزاری

پس از حمد و ستایش ایزد منان از استاد گرانقدرم سرکار خانم دکتر آتوسا رستم‌بیک که در مراحل انجام پایان‌نامه راهنمایم بودند و در بخش تحلیل‌های آماری من را یاری رساندند، تشکر می‌کنم. همچنین از استاد عزیزم جناب آقای دکتر یحیی مدرسی که زحمت مشاوره این پایان‌نامه را متحمل شدند کمال تشکر را دارم. از جناب آقای دکتر مصطفی عاصی ریاست محترم پژوهشکده زبان‌شناسی که جهت انجام پایان‌نامه اینجانب را به مراکز دانشگاهی معرفی نمودند و از همه دانشجویانی که در انجام این تحقیق همکاری نمودند سپاسگزارم.

تقدیم به

همسر صبور و مهربانم

چکیده

اهمیت حفظ و نگهداری تنوع زبانی و گویشی در ایران و اهمیت آگاهی از نگرش گویشوران نسبت به تنوع زبانی در موفقیت برنامه‌ریزی زبانی برای زبان‌ها و گویش‌های مختلف به انجام این پژوهش منجر شد. هدف پژوهش بررسی نگرش فارسی‌زبانان کرج به ۵ گونهٔ محلی زبان فارسی شامل آبادانی، افغانی، شیرازی، کرمانی و یزدی در چارچوب گویش‌شناسی ادراکی است. فرضیه‌های پژوهش به این شرحند: فارسی‌زبانان قادر به تشخیص برخی از گونه‌های مورد بررسی نیستند. فارسی‌زبانان برخی از گونه‌های مورد بررسی را با صفات مثبت و برخی را با صفات منفی توصیف می‌کنند. فارسی‌زبانان نگرش مثبتی به همهٔ گونه‌های مورد بررسی ندارند. متغیرهای اجتماعی سن، جنسیت و زبان بر نگرش فارسی‌زبانان نسبت به گونه‌های مورد بررسی تأثیر معناداری دارند. این پژوهش از نوع میدانی و توصیفی-تحلیلی است. ابزار گردآوری داده پرسش‌نامه‌ای محقق ساخته شامل ۵۶ پرسش است. جامعه آماری دانشجویان فارسی‌زبان ساکن شهر کرج و نمونه آماری شامل ۲۵۰ دانشجوی زن و مرد ۱۸ تا ۵۰ ساله است. تحلیل داده‌ها هم به روش کیفی و هم آماری با نرم‌افزار SPSS انجام شده است. بر مبنای یافته‌ها، آزمودنی‌ها در تشخیص گونهٔ یزدی در مقایسه با سایر گونه‌ها موفق‌تر بوده‌اند. آزمودنی‌ها برای توصیف گونه‌های زبانی از صفات مثبت و منفی استفاده کرده‌اند و درصد صفات منفی مربوط به گونهٔ افغانی بیشتر از بقیهٔ گونه‌هاست. کمترین درصد مؤلفه‌های نگرشی مانند صمیمیت، تحصیلات و تشخیص به گونه‌های افغانی و بیشترین به گونهٔ آبادانی مربوط است. متغیرهای اجتماعی سن، جنسیت و زبان بر نگرش فارسی‌زبانان به گونه‌های مورد بررسی تأثیر معناداری دارند. همچنین آگاهی افراد شرکت‌کننده به شأن زبان بالا و احساس آنها به شأن گونه‌های زبان فارسی متوسط است. ضرورت حفظ گونه‌ها از دید گویشوران نسبتاً زیاد و ضرورت آموزش و کاربرد گونه‌ها متوسط است.

کلیدواژه‌ها: گویش‌شناسی ادراکی، زبان‌شناسی اجتماعی-شناختی، نگرش‌های زبانی، گونه‌های محلی، فارسی‌زبانان.

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات پژوهش.....
۲	۱-۱- مقدمه.....
۲	۲-۱- موضوع و اهمیت آن.....
۴	۳-۱- اهداف.....
۵	۴-۱- پرسش‌ها.....
۵	۵-۱- فرضیه‌ها.....
۵	۶-۱- مفاهیم بنیادی.....
۵	۱-۶-۱- گونه.....
۶	۲-۶-۱- تنوعات گونه‌ای.....
۷	۳-۶-۱- معیارسازی.....
۷	۴-۶-۱- گونه معیار.....
۷	۵-۶-۱- نگرش زبانی.....
۸	۶-۶-۱- فارسی زبان.....
۹	فصل دوم: روش‌شناسی پژوهش.....
۱۰	۱-۲- مقدمه.....
۱۰	۲-۲- روش پژوهش.....
۱۰	۱-۲-۲- جامعه مورد مطالعه.....
۱۱	۲-۲-۲- روش گردآوری داده‌ها.....
۱۱	۳-۲-۲- ابزار پژوهش.....
۱۱	۱-۳-۲-۲- پرسش‌نامه.....
۱۱	۱-۳-۲-۲-۱- اطلاعات فردی و زبانی.....
۱۱	۲-۳-۲-۲-۱- نگرش سنجی.....
۱۲	۳-۳-۲-۲-۱- آزمون صدا.....
۱۲	۴-۳-۲-۲- متغیرها.....
۱۲	۱-۴-۲-۲- متغیرهای اجتماعی.....
۱۲	۱-۴-۲-۲- جنسیت.....
۱۳	۲-۴-۲-۲- سن.....
۱۴	۳-۴-۲-۲- زبان.....

۱۵۲-۴-۲-۲- متغیرهای زبانی
۱۵۵-۲-۲- میدان پژوهش
۱۶فصل سوم: مباحث نظری و پیشینه پژوهش
۱۷۱-۳- مقدمه
۱۷۲-۳- چارچوب نظری
۱۷۱-۲-۳- گویش‌شناسی ادراکی
۱۸۲-۲-۳- زبان‌شناسی اجتماعی - شناختی
۲۱۳-۲-۳- گونه‌های محلی زبان فارسی
۲۱۳-۳- توصیف گونه‌های زبانی مورد بررسی
۲۲۱-۳-۳- گونه آبادانی
۲۳۲-۳-۳- گونه افغانی
۲۴۳-۳-۳- گونه شیرازی
۲۵۴-۳-۳- گونه کرمانی
۲۵۵-۳-۳- گونه یزدی
۲۷۴-۳- پیشینه
۲۷۱-۴-۳- پیشینه پژوهش‌های غیر ایرانی
۳۱۲-۴-۳- پیشینه پژوهش‌های انجام شده در ایران
۳۹۳-۴-۳- پیشینه در زمینه گونه‌های زبان فارسی
۴۴فصل چهارم: یافته‌های پژوهش
۴۵۱-۴- مقدمه
۴۵۲-۴- توصیف داده‌ها
۴۶۱-۲-۴- نگرش‌سنجی
۴۷۱-۱-۲-۴- تجزیه و تحلیل پرسش‌های مربوط به نگرش‌سنجی
۶۹۲-۲-۴- آزمون صدا
۶۹۱-۲-۲-۴- تشخیص گونه
۶۹۱-۱-۲-۲-۴- تشخیص گونه‌ها بر حسب جنسیت
۷۰۲-۱-۲-۲-۴- تشخیص گونه‌ها بر حسب سن
۷۱۳-۱-۲-۲-۴- تشخیص گونه‌ها بر حسب زبان
۷۳۲-۲-۲-۴- توصیف گونه‌ها با صفات
۷۳۱-۲-۲-۲-۴- جنسیت

۷۳گونه آبادانی-۱-۱-۲-۲-۲-۴
۷۴گونه افغانی-۲-۱-۲-۲-۲-۴
۷۵گونه شیرازی-۳-۱-۲-۲-۲-۴
۷۶گونه کرمانی-۴-۱-۲-۲-۲-۴
۷۷گونه یزدی-۵-۱-۲-۲-۲-۴
۷۸سن-۲-۲-۲-۲-۲-۴
۷۸گونه آبادانی-۱-۲-۲-۲-۲-۴
۷۹گونه افغانی-۲-۲-۲-۲-۲-۴
۸۰گونه شیرازی-۳-۲-۲-۲-۲-۴
۸۱گونه کرمانی-۴-۲-۲-۲-۲-۴
۸۲گونه یزدی-۵-۲-۲-۲-۲-۴
۸۳زبان-۳-۲-۲-۲-۲-۴
۸۳گونه آبادانی-۱-۳-۲-۲-۲-۴
۸۴گونه افغانی-۲-۳-۲-۲-۲-۴
۸۵گونه شیرازی-۳-۳-۲-۲-۲-۴
۸۶گونه کرمانی-۴-۳-۲-۲-۲-۴
۸۷گونه یزدی-۵-۳-۲-۲-۲-۴
۸۸مؤلفه‌های نگرشی-۳-۲-۲-۲-۲-۴
۹۵نتایج کلی-۳-۲-۲-۲-۲-۴
۹۷فصل پنجم: بحث و تفسیر و استنتاج
۹۸۱-۵- مقدمه
۹۸۲-۵- آزمون فرضیه‌ها
۹۸۱-۲-۵- پرسش‌ها و فرضیه‌ها
۱۰۹۲-۲-۵- نتایج دیگر
۱۱۲۳-۵- مشکلات و محدودیت‌ها
۱۱۲۴-۵- پیشنهادهایی برای پژوهش‌های بعدی

منابع

- ۱۱۵.....منابع فارسی
- ۱۲۰.....منابع انگلیسی
- ۱۲۳.....منابع اینترنتی

واژه‌نامه

- ۱۲۴.....واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
- ۱۲۵.....واژه‌نامه فارسی - انگلیسی

پیوست‌ها

- ۱۲۷.....پیوست ۱: نمودارها
- ۱۴۳.....پیوست ۲: پرسش‌نامه
- ۱۴۹..... Abstract

فهرست جداول

- جدول ۱-۲- توزیع افراد برحسب جنسیت..... ۱۳
- جدول ۲-۲- توزیع افراد برحسب سن ۱۴
- جدول ۳-۲: توزیع افراد برحسب زبان..... ۱۴
- جدول ۱-۴ : حجم نمونه مورد بررسی به تفکیک جنسیت، سن و زبان در آزمون نگرش سنجی..... ۴۵
- جدول ۲-۴ : حجم نمونه مورد بررسی به تفکیک جنسیت، سن و زبان در آزمون صدا..... ۴۶
- جدول ۳-۴- آزمون پایایی پرسش نامه Reliability Statistics ۴۶
- جدول ۴-۴- آزمون آماری رابطه جنسیت و نگرش به زنده نگه داشتن گونه‌های زبان فارسی ۵۰
- جدول ۵-۴- آزمون آماری رابطه جنسیت و ارزش یادگرفتن گونه‌های زبان فارسی ۵۲
- جدول ۶-۴- آزمون آماری رابطه سن و نگرش به حفظ گونه‌های زبان فارسی ۵۵
- جدول ۷-۴- آزمون آماری رابطه سن و نگرش به آموزش گونه‌های زبان فارسی در مدرسه ۶۱
- جدول ۸-۴- آزمون آماری رابطه زبان و آموزش گونه‌های زبان فارسی ۶۲
- جدول ۹-۴- آزمون آماری رابطه سن و نگرش به استفاده از گونه‌های محلی در تلویزیون ۶۵
- جدول ۱۰-۴- آزمون آماری رابطه سن و نگرش به استفاده از گونه‌های محلی در سینما ۶۶
- جدول ۱۱-۴: درصد تشخیص گونه‌ها در گروه‌های مختلف ۷۲
- جدول ۱۲-۴- آزمون آماری رابطه جنسیت و انتخاب یکی از گونه‌های مورد بررسی به عنوان زبان گفتاری
ترجیحی ۸۹
- جدول ۱۳-۴- آزمون آماری رابطه سن و انتخاب یکی از گونه‌های به عنوان خوشایندترین گونه..... ۹۰
- جدول ۱۴-۴- آزمون آماری رابطه سن و انتخاب یکی از گونه‌ها در ایجاد ارتباط دوستی ۹۱
- جدول ۱۵-۴- درصد نتایج کلی بخش سوم آزمون صدا ۹۶
- جدول ۱-۵- ضریب معناداری در رابطه با پرسش‌ها و نگرش به گونه‌ها ۱۰۶
- جدول ۲-۵- درصد مؤلفه‌های نگرشی در گونه‌های مورد مطالعه ۱۰۶
- جدول ۳-۵- ضریب معناداری در رابطه با پرسش‌ها و متغیر مورد بررسی ۱۰۸
- جدول ۴-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس آگاهی از شأن زبان فارسی ۱۰۹
- جدول ۵-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس احساس به شأن گونه‌های فارسی ۱۱۰
- جدول ۶-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به حفظ گونه‌ها با گزاره‌های مثبت ۱۱۰
- جدول ۷-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به حفظ گونه‌ها با گزاره‌های منفی ۱۱۰
- جدول ۸-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به آموزش گونه‌ها با گزاره‌های مثبت ۱۱۱
- جدول ۹-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به آموزش گونه‌ها با گزاره‌های منفی ۱۱۱
- جدول ۱۰-۵- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به کاربرد گونه‌ها با گزاره‌های مثبت ۱۱۱

جدول ۵-۱۱- توزیع آزمودنی‌ها بر اساس نگرش به کاربرد گونه‌ها با گزاره‌های منفی ۱۱۲

فهرست نمودارها

- نمودار ۴-۱: درصد تشخیص گونه‌ها در دو جنس مونث و مذکر ۷۰
- نمودار ۴-۲: درصد تشخیص گونه‌ها در گروه‌های سنی ۷۱
- نمودار ۴-۳: درصد تشخیص گونه‌ها در گروه‌های زبانی ۷۲
- نمودار ۴-۴: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه آبادانی در دو جنس مونث و مذکر ۷۴
- نمودار ۴-۵: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه افغانی در دو جنس مونث و مذکر ۷۵
- نمودار ۴-۶: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه شیرازی در دو جنس مونث و مذکر ۷۶
- نمودار ۴-۷: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه کرمانی در دو جنس مونث و مذکر ۷۷
- نمودار ۴-۸: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه یزدی در دو جنس مونث و مذکر ۷۸
- نمودار ۴-۹: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه آبادانی در گروه‌های سنی ۷۹
- نمودار ۴-۱۰: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه افغانی در گروه‌های سنی ۸۰
- نمودار ۴-۱۱: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه شیرازی در گروه‌های سنی ۸۱
- نمودار ۴-۱۲: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه کرمانی در گروه‌های سنی ۸۲
- نمودار ۴-۱۳: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه یزدی در گروه‌های سنی ۸۳
- نمودار ۴-۱۴: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه آبادانی در گروه‌های زبانی ۸۴
- نمودار ۴-۱۵: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه افغانی در گروه‌های زبانی ۸۵
- نمودار ۴-۱۶: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه شیرازی در گروه‌های زبانی ۸۶
- نمودار ۴-۱۷: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه کرمانی در گروه‌های زبانی ۸۷
- نمودار ۴-۱۸: مقایسه درصد صفات نسبت داده شده به گونه یزدی در گروه‌های زبانی ۸۸
- نمودار ۵-۱: نمودار کلی درصد تشخیص گونه‌ها ۹۹
- نمودار ۵-۲: تأثیر جنسیت در تشخیص درست گونه زبانی ۹۹
- نمودار ۵-۳: تأثیر سن بر تشخیص درست گونه‌ها ۱۰۰
- نمودار ۵-۴: تأثیر دوزبانگی در تشخیص درست گونه‌ها ۱۰۰
- نمودار ۵-۵: میانگین تشخیص درست گونه در گروه‌های زبانی ۱۰۱
- نمودار ۵-۶: مقایسه صفات مثبت ۱۰۲
- نمودار ۵-۷: مقایسه صفات منفی ۱۰۳
- نمودار ۵-۸: مقایسه کلی درصد صفات مثبت و منفی ۱۰۳
- نمودار ۵-۹: مقایسه صفات مربوط به شأن ۱۰۴
- نمودار ۵-۱۰: نمودار کلی درصد صفات نسبت داده شده به گونه‌ها ۱۰۵

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۳-۱- موقعیت استان خوزستان در نقشه ایران..... ۲۲
- نقشه ۳-۲- استان خوزستان و شهرستان‌های آن..... ۲۲
- نقشه ۳-۳- کشور افغانستان و موقعیت آن در مجاورت ایران..... ۲۳
- نقشه ۳-۴- موقعیت استان فارس در نقشه ایران..... ۲۴
- نقشه ۳-۵- استان فارس و شهرستان‌های آن..... ۲۴
- نقشه ۳-۶- موقعیت استان کرمان در نقشه ایران..... ۲۵
- نقشه ۳-۷- استان کرمان و شهرستان‌های آن..... ۲۵
- نقشه ۳-۸- موقعیت استان یزد در نقشه ایران..... ۲۶
- نقشه ۳-۹- استان یزد و شهرستان‌های آن..... ۲۶

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه

تنوع‌های زبانی و گویشی یک جامعه بخشی از میراث فرهنگی آن جامعه به شمار می‌آید و تلاش برای حفظ^۱ و نگهداری این تنوع‌ها و گسترش کاربرد آن‌ها از دغدغه‌های اکثر جوامع امروزی و از موضوع‌های اصلی مورد توجه در برنامه‌ریزی زبانی^۲ است. برنامه‌ریزی جهت حفظ تنوع‌های زبانی بدون آگاهی از نگرش^۳ افراد جامعه نسبت به این موضوع نمی‌تواند واقع‌بینانه و کارآمد باشد. بررسی نگرش‌های زبانی که هم در حیطهٔ گویش‌شناسی ادراکی^۴ و هم زبان‌شناسی اجتماعی - شناختی^۵ قرار می‌گیرد، در سال‌های اخیر بسیار مورد توجه جامعه‌شناسان زبان بوده است. شناخت و درک نگرش عامهٔ مردم به تنوع‌های زبانی و گویشی یکی از عواملی است که تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های زبانی در یک جامعه از آن تأثیر می‌پذیرد و در فرایند برنامه‌ریزی زبان اهمیت به‌سزایی دارد. این پایان‌نامه نیز با استفاده از مباحث این دو چارچوب قصد دارد نگرش فارسی‌زبانان به گونه‌های مختلف زبان فارسی و میزان شناختشان از این گونه‌ها را مورد کندوکاو قرار دهد.

۱-۲- موضوع و اهمیت آن

افرادی که در یک جامعهٔ زبانی زندگی می‌کنند، معمولاً پیام‌ها و افکار و احساسات خود را به وسیلهٔ زبان مشترکی به یکدیگر منتقل می‌نمایند. زبان‌ها پدیده‌هایی یکپارچه نیستند و دارای تنوعات درونی قابل ملاحظه‌ای هستند و سبک‌ها و گونه‌های اجتماعی و محلی مختلفی را در بر می‌گیرند.

هر زبان دارای گونه‌های فردی، محلی و اجتماعی متفاوتی است که به وسیلهٔ افراد و گروه‌های اجتماعی گوناگون در مناطق جغرافیایی مختلف و در موقعیت‌های اجتماعی متفاوت به کار گرفته می‌شوند. بنابراین، رفتار زبانی گویندگان یک زبان به لحاظ ویژگی‌های فردی و گروهی با یکدیگر متفاوت است (مدرسی، ۱۳۹۶: ۱۶۴).

زبان فارسی نیز از این قاعده مستثنی نیست و سبک‌ها و گونه‌های مختلفی را در بر می‌گیرد. در کشور ما زبان‌ها، گویش‌ها و گونه‌های فراوانی وجود دارد که هر یک یادآور فرهنگی کهن از این مرز و بوم است.

¹ maintenance

² language planning
attitude

⁴ Perceptual dialectology
Cognitive sociolinguistics

امروزه به علت تمایل نسل جوان به استفاده از فارسی معیار و گریزان بودن آنان از گویش^۱ محلی، این گویش‌ها به زودی رو به فراموشی می‌رود. برخی مطالعات نیز نشان می‌دهد که والدین تمایلی به آموزش زبان محلی خود به فرزندان نشان نمی‌دهند. بسیاری از نوجوانان و جوانان بر اساس نتایج تحقیقاتی چون مشایخ (۱۳۸۱)، بشیرنژاد (۱۳۸۳)، رضانی، رستم بیک و واسوجویباری (۱۳۹۳) تمایلی به استفاده از زبان یا گویش محلی ندارند و تنوع‌های زبانی در تمام سطوح مانند تنوع‌های گویشی یا لهجه‌ای روندی نزولی را طی می‌کنند.

یکی از ضروریات انجام تحقیقاتی از این دست اهمیت حفظ گویش‌ها و گونه‌هاست. زبان‌ها و گویش‌ها بخشی از ذخایر و میراث فرهنگی ما هستند. وقتی یک زبان می‌میرد تنها آن زبان نیست که می‌میرد بلکه تمام خرده فرهنگ‌هایی که مرتبط با آن هستند از بین می‌روند.

مسئله مهم دیگر که انجام این نوع تحقیقات را ضروری می‌نماید نقش و اهمیت اطلاع از نگرش‌های مردم در فرایند برنامه‌ریزی زبانی است. مدرسی (۲۵۶:۱۳۹۶) در زمینه برنامه‌ریزی زبان می‌گوید: «برنامه‌ریزی زبان را می‌توان فعالیتی روش‌مند و سازمان‌یافته دانست که برای حل مسائل زبانی یک جامعه از طریق ایجاد تغییرات آگاهانه در ساخت یا کاربرد زبان انجام می‌گیرد».

برنامه‌ریزی‌های زبان بیش از سایر جنبه‌های برنامه‌ریزی با ارزش‌ها، عادات، نگرش‌ها و احساسات انسانی سرو کار دارد و از همین رو امری است بسیار دقیق و ظریف که باید با در نظر گرفتن عوامل مختلف و فراهم آوردن امکانات گسترده به انجام رسد. بنابراین، برنامه‌ریزان باید به ویژه در این زمینه‌ها به بررسی بپردازند و اطلاعاتی که می‌تواند در برنامه‌ریزی‌ها سودمند واقع گردد، گردآوری نمایند. به بیان دیگر پیش از مرحله برنامه‌ریزی و تعیین هدف‌ها، لازم است کلیه اطلاعاتی که می‌تواند به نوعی در تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ریزان مؤثر واقع شود و مورد استفاده قرار گیرد، گردآوری و بررسی گردد. در غیر این صورت، برنامه‌ریزی و اجرای آن نمی‌تواند با موفقیت کامل روبرو شود (همان: ۲۷۰).

از آنجا که موضوع برنامه‌ریزی زبان در واقع زبانی است که اعضای یک جامعه یا مردم یک کشور به آن سخن می‌گویند و تصمیم‌نهایی در خصوص پذیرش یا عدم پذیرش توصیه‌ها و تغییرات پیشنهادی برنامه‌ریزان به هر حال و در عمل از سوی آنان انجام می‌شود، ضروری است که موسسات برنامه‌ریزی زبان لزوم برنامه‌ریزی و هدف‌های آن را برای جامعه

¹ dialect

زبانی مورد نظر تشریح کنند و از این طریق مقاومت‌ها، بی‌تفاوتی‌ها و پیش‌داوری‌ها و نگرش‌های منفی موجود در جامعه را خنثی نمایند (همان: ۲۶۶).

در سال‌های اخیر با هدف تلاش برای حفظ تنوع زبانی و گویشی ایران و نیز ارزش نهادن بر هویت زبانی گروه‌های اجتماعی و ناحیه‌ای مختلف در بسیاری از فیلم‌ها، سریال‌ها و برنامه‌های تلویزیونی شاهد آن هستیم که برخی از شخصیت‌ها زبان فارسی را با لهجه‌ای متفاوت از فارسی معیار صحبت می‌کنند، مانند فارسی شیرازی، یزدی، اصفهانی و غیره. در عین حال، راه‌اندازی شبکه‌های استانی که برنامه‌ها به گویش‌ها و زبان‌های ناحیه‌ای اجرا می‌شوند نیز از دیگر تلاش‌هایی بوده است که برای کم کردن تأثیر زبان معیار بر سایر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی انجام شده است. این تصمیم‌گیری‌ها بخشی از برنامه‌ریزی زبانی است که توسط متولیان این امر صورت می‌گیرد.

این تلاش برای ایجاد نگرش مثبت نسبت به کاربرد گویش‌ها و لهجه‌های محلی می‌تواند منجر به ایجاد نگرش مثبت نسبت به تنوع‌های گویشی شود. با وجود این، عواملی هم وجود دارند که ممکن است مانعی برای ایجاد نگرش مثبت باشند، مانند جک‌ها و شوخی‌هایی که با لهجه‌ها و گویش‌های محلی می‌شود.

در این میان، نگرش زبانی اعضای جامعه نسبت به این تنوع‌ها و تفاوت‌ها نقش مهمی در موفقیت برنامه‌ریزی زبانی برای حفظ این گونه‌های زبانی دارد. پژوهش حاضر تلاشی است در جهت شناسایی نگرش فارسی‌زبانان به تنوع‌های گونه‌ای زبان فارسی. ایجاد نگرش مثبت در اعضای جامعه نیازمند برنامه‌ریزی و آزمودن شیوه‌ها و راه‌کارهای مختلف است و این کار میسر نمی‌شود مگر با آگاهی از نظر و رویکرد و نگرش گروه هدف نسبت به موضوع مورد نظر.

۱-۳- اهداف

این پژوهش بر آن است تا نگرش دانشجویان فارسی‌زبان ساکن کرج را به گونه‌های محلی زبان فارسی به طور اعم و گونه‌آبادانی، شیرازی، یزدی، کرمانی و افغانی به طور اخص و در چارچوب گویش‌شناسی ادراکی مورد بررسی قرار دهد.

اهداف فرعی این پژوهش عبارتند از:

۱. بررسی میزان شناخت دانشجویان فارسی‌زبان ساکن کرج از گونه‌های ناحیه‌ای زبان فارسی مورد بررسی.

۲. بررسی صفاتی که فارسی زبانان برای توصیف گونه‌های مختلف زبان فارسی استفاده می‌کنند.

۳. بررسی نگرش دانشجویان فارسی‌زبان ساکن کرج به گونه‌های زبان فارسی مورد بررسی.

۴. بررسی تأثیر متغیرهای اجتماعی در نگرش این افراد به گونه‌های زبان فارسی مورد بررسی.

۴-۱- پرسش‌ها

۱. فارسی‌زبانان تا چه اندازه می‌توانند گونه‌های زبان فارسی مورد بررسی را شناسایی کنند؟

۲. فارسی‌زبانان از چه صفاتی برای توصیف گونه‌های زبان فارسی مورد بررسی استفاده می‌کنند؟

۳. فارسی‌زبانان چه نگرشی به گونه‌های مختلف زبان فارسی مورد بررسی دارند؟

۴. متغیرهای اجتماعی چه تأثیری بر نگرش این افراد به گونه‌های زبان فارسی مورد بررسی دارند؟

۵-۱- فرضیه‌ها

۱. فارسی‌زبانان قادر به تشخیص برخی از گونه‌های مورد بررسی نیستند.

۲. فارسی‌زبانان برخی از گونه‌های مورد بررسی را با صفات مثبت و برخی را با صفات منفی توصیف می‌کنند.

۳. فارسی‌زبانان نگرش مثبتی به همه گونه‌های مورد بررسی ندارند.

۴. متغیرهای اجتماعی سن، جنسیت و زبان بر نگرش فارسی‌زبانان نسبت به گونه‌های مورد بررسی تأثیر معناداری دارند.

۶-۱- مفاهیم بنیادی

۱-۶-۱- گونه

به گفتهٔ ترادگیل^۱ (۱۷:۱۹۷۴) برخی زبان‌شناسان گونه^۲ را اصطلاحی خنثی می‌دانند که به طور کلی در مورد هر نوع زبانی به کار گرفته می‌شود. صادقی (۶۲:۱۳۴۹) نیز می‌گوید برخی

^۱ P. Trudgill

^۲ variety

از زبان‌شناسان اصطلاح گونه را در مورد آن دسته از نظام‌های زبانی به کار برده‌اند که دارای وجوه اشتراک بسیار و تفاوت‌های کمی هستند و امر تفهیم و تفاهم میان گویندگان آن‌ها کاملاً و بدون مشکل عمده‌ای امکان‌پذیر است (نقل شده از مدرسی، ۱۳۹۶: ۱۶۷). هادسن^۱ (۱۹۹۶: ۲۲) گونه را مجموعه‌ای از اقلام زبانی با توزیع مشابه تعریف می‌کند و می‌گوید این تعریف از گونه به ما این امکان را می‌دهد که انگلیسی کانادایی، انگلیسی لندن، انگلیسی مفسران فوتبال و غیره را نیز یک گونه زبانی به‌شمار بیاوریم. این تعریف همچنین به ما اجازه می‌دهد تمام زبان‌های گویشوران یا جامعه‌های چندزبانه را به عنوان گونه واحدی در نظر بگیریم، زیرا همه عناصر موجود در آن دارای توزیع اجتماعی مشابهی هستند. فرگوسن^۲ (۱۹۷۲: ۳۰) تعریف دیگری از گونه زبانی ارائه می‌دهد: «هر مجموعه‌ای از الگوهای گفتار آدمی که همگنی^۳ آن در حدی باشد که بتوان آن را با استفاده از فنون توصیف همزمانی مورد تجزیه و تحلیل قرار داد، شمار عناصر آن به اندازه کافی گسترده باشد و حوزه معنایی چینش‌ها یا فرایندهای آن آنقدر گسترده باشد که بتواند در تمام بافت‌های ارتباطی رسمی ایفای نقش کند» (نقل شده از وارداف^۴، ۱۳۹۳: ۵۱).

۱-۶-۲- تنوعات گونه‌ای

زبان‌ها معمولاً پدیده‌هایی یکپارچه نیستند و اصولاً شاید کمتر زبانی را بتوان یافت که دارای تنوع و گوناگونی درونی نباشد. تنوعات گونه‌ای^۵ به طور کلی در همه جامعه‌های بشری وجود دارد، اما میزان نسبی آن در جامعه‌های زبانی کوچک، کمتر است. هر زبان دارای گونه‌های فردی، محلی و اجتماعی متفاوتی است که به وسیله افراد و گروه‌های اجتماعی متفاوت به کار گرفته می‌شوند. بنابراین رفتار زبانی گویندگان یک زبان به لحاظ ویژگی‌های فردی و گروهی با یکدیگر متفاوت است (مدرسی، ۱۳۹۶: ۱۶۳-۱۶۴).

اگر با دقت به هر زبانی نگاه کنیم مکرراً در خواهیم یافت که در آن تنوع قابل ملاحظه‌ای وجود دارد و گویشوران آن زبان همواره از امکانات بسیار متنوعی که در اختیار آن‌هاست بهره می‌گیرند (وارداف، ۱۳۹۳: ۲۴).

¹ R. A. Hudson

² C. A. Ferguson

³ homogeneity

⁴ R. Wardhaugh

⁵ lectal variation

در ایران و در مورد زبان فارسی نیز می‌توانیم از گونه‌های زبانی مختلف صحبت کنیم، مانند گونه‌ی زبانی روشنفکران، گونه‌ی فارسی نوجوانان یا گونه‌های ناحیه‌ای مانند فارسی شیرازی و فارسی اصفهانی و غیره.

۱-۶-۳- معیارسازی

معیارسازی^۱ به روندی اشاره دارد که از آن طریق یک زبان به نحوی مدون شده است. این روند معمولاً شامل گسترش دادن چیزهایی چون دستور زبان‌ها، واژه‌نامه‌ها و احتمالاً ادبیات خاصی برای زبان مورد نظر است. اگر زبانی معیارسازی شود آموزش آن به شیوه‌ای هدفمند ممکن می‌گردد. معیارسازی همچنین به ابعاد ایدئولوژیک موضوع یعنی ابعاد اجتماعی، فرهنگی و بعضی وقت‌ها سیاسی و رای ابعاد صرفاً زبان‌شناختی آن می‌نگرد. فرکلاف^۲ (۲۰۰۱) می‌گوید: «معیارسازی تبدیل به بخشی از فرایند بسیار گسترده‌تر یکپارچه‌سازی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌شود که در ایجاد حس یک ملت بودن از اهمیت بسیار برخوردار است» (نقل شده از وارداف، ۱۳۹۳: ۶۵-۶۴).

۱-۶-۴- گونه‌ی معیار

در مواردی که گونه‌ها و گویش‌های متعددی از یک زبان وجود داشته باشند، معیارسازی از لحاظ نظری به دو طریق انجام می‌پذیرد. در برخی موارد از میان گویش‌ها و گونه‌های مختلف یک زبان، یکی از آن‌ها به سبب پشتوانه‌ی فرهنگی، تاریخی، ادبی و غیره به عنوان گونه‌ی معیار^۳ انتخاب می‌گردد. چنانچه مثلاً از میان گونه‌های مختلف فارسی، گونه‌ی تهرانی معیار شده است. در موارد دیگر، از ترکیب عناصر موجود در گویش‌ها و گونه‌های مختلف، یک گونه‌ی معیار به وجود می‌آید (مدرسی، ۱۳۹۶: ۲۸۷).

۱-۶-۵- نگرش زبانی

همه‌ی زبان‌ها دارای گونه‌ها و تنوعات بسیاری هستند و همین موضوع باعث می‌شود که شنوندگان نسبت به گونه‌های دیگر دست به قضاوت بزنند و در ذهن آن‌ها نگرش‌های مثبت و منفی نسبت به سخن‌گویان شکل بگیرد.

^۱ standardization

^۲ N. Fairclough

^۳ standard variety

هایمز^۱ (۱۹۷۴:۱۲۳) ادعا کرده است که مرزهای زبانی میان گروه‌ها تنها بر پایه کاربرد عناصر زبانی به وجود نمی‌آیند، نگرش‌ها و معانی اجتماعی مرتبط با آن عناصر نیز دارای اهمیت هستند (نقل شده از وارداف، ۱۳۹۳:۵۲).

بیکر^۲ (۱۹۹۲:۲۳) نگرش زبانی را شامل سه مؤلفه شناختی، احساسی و رفتاری می‌داند. هر یک از مؤلفه‌های نگرش زبانی یعنی آگاهی، احساس و آمادگی برای عمل را باید در سه سطح بیکره، شأن و زبان آموزی سنجید (نقل شده از داوری اردکانی، ۱۳۸۸).

هاگ^۳ و تری^۴ (۲۰۰۰) نگرش‌های زبانی^۵ را توصیفاتی اغراق‌آمیز از شناخت اجتماعی می‌دانند زیرا نگرش‌ها، ساخت‌های اجتماعی غیرقابل مشاهده‌ای هستند که ساخته و پرورده اجتماع‌اند و از طریق اجتماع یادگیری می‌شوند، تغییر می‌کنند و بیان می‌شوند (نقل شده از مظفری، ۱۳۹۳).

کریمی (۱۳۷۹:۵) نگرش را مفهومی انتزاعی می‌داند که در مورد آن بین صاحب‌نظران اتفاق نظر وجود ندارد. او نگرش را حالتی از هوشیاری فردی و حلقه پیوند بین ارزش‌های افراد و عمل آن‌ها می‌داند.

۱-۶-۶- فارسی زبان

منظور از فارسی‌زبان در این پژوهش، فردی است که سال‌ها در شهری فارس‌زبان زندگی کرده است و به زبان فارسی معیار تسلط نسبی دارد و وسیله ارتباطی وی زبان فارسی است، اعم از اینکه تک‌زبان یا دو‌زبان باشد و زبان فارسی، زبان اول یا دومش باشد.

¹ Hymes D. H.

² Baker C.

³ Hogg M.

⁴ Terry D. J.

⁵ language attitude

فصل دوم

روش شناسی پژوهش

۲-۱- مقدمه

این پژوهش به حیطة جامعه‌شناسی زبان تعلق دارد و ذیل عناوینی چون زبان‌شناسی اجتماعی - شناختی و گویش‌شناسی ادراکی جای می‌گیرد. اهمیت پژوهش‌هایی از این دست، شناخت جایگاه گونه‌های ناحیه‌ای مختلف در اقشار جامعه است و آگاهی از میزان شناخت اعضای یک جامعه زبانی نسبت به تنوع‌های زبانی و نیز نگرش آن‌ها به وجود این تنوع‌ها که باعث می‌شود متخصصان امر برنامه‌ریزی زبانی بتوانند بهتر و دقیق‌تر اهداف خود را تعریف و در راستای نیل به اهداف گام بردارند.

در این بخش که به روش‌شناسی پژوهش تعلق دارد نوع پژوهش، روش گردآوری داده، جامعه آماری، نمونه آماری و مشخصات داده‌های پژوهش شرح داده می‌شوند.

۲-۲- روش پژوهش

این پژوهش یک مطالعه میدانی با رویکردی توصیفی- تحلیلی است که نگرش دانشجویان فارسی‌زبان ساکن کرج را به گونه‌های زبان فارسی به طور اعم و برخی گونه‌ها به طور اخص مورد بررسی قرار می‌دهد. در این فصل در مورد جامعه مورد مطالعه، روش‌ها و مراحل نمونه‌گیری، ویژگی‌های جمعیت نمونه و متغیرهای اجتماعی و زبانی توضیحاتی ارائه شده است.

۲-۲-۱- جامعه مورد مطالعه

نمونه آماری پژوهش شامل ۲۵۰ دانشجو است که به طور خاص از دانشگاه علمی کاربردی شهرداری کرج و تعدادی هم از دانشگاه خوارزمی کرج و دانشگاه آزاد کرج انتخاب شده‌اند. دانشجویان به صورت نیمه تصادفی و از رشته‌های مختلف انتخاب شده‌اند که در هر دو آزمون صدا و پرسش‌نامه شرکت داشته‌اند. طبق اطلاعات موجود در سایت مرجع دانشگاه- های ایران، استان البرز حدود ۴۳۰۰۰ دانشجو دارد که از این تعداد ۲۵۰ نفر در این پژوهش شرکت کرده‌اند. اطلاعات مربوط به آزمودنی‌ها در جداول ۱-۲ تا ۳-۲ مشاهده می‌شود. از میان متغیرهای مختلف، جنسیت، سن و تک‌زبانه یا دوزبانه بودن آزمودنی‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.